

QARAPAPAQLAR

№ 5 (57) MAY 2012

ISSN 1987-6769



9 771987 676007 >

Aylıq elmi-kütləvi dərgi



Azərbaycan Respublikası Mətbuat Şurası və Dialog Avrasiya Platformü xaricdə nəşr olunan ilk elmi jurnal kimi milli mətbuat tarixinə düşmüş "Qarapapaqlar" dərgisinə 5 yaşı münasibətilə "Türk Dünyasına xidmət" mükafatı vermişdir

Qarapapaqlar

F.Köçərlinin „Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabına kiçik bir nəzər: Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbiyyat tarixi haqqında düşüncələr

**Yusif YUSİFLİ,
araşdırmaçı-yazar**

Azərbaycan xalqı bəşər tarixinə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, qəhrəmanlıq salnaməsinə dahi şairlər, yazıçılar, alimlər böyük tarixi şəxsiyyətlər, cəsur sərkərdələr bəxş etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin qədim dövrlərdən başlayaraq yaratdıqları əsərlər uzun əsrlər dünyanın bir çox şərqşünaslarının, ədəbiyyatşünaslarının, tarixçilərinin, etnoqraflarının, dilçi alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. İstər Azərbaycan, istərsə də VI-VIII əsrlər ortaq Türk xalqlarının Orxon-Yenisey kitabələri haqqında aparılan dünya miqyaslı araşdırmalar, yazılan çoxsaylı məqalə və kitablar hər bir Türk-Azəri övladı üçün əziz və qiymətlidir. Həm daş kitabələr, həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatımız haqqında yaranan bəzi mübahisəli fikirlərə Türk-Azəri alimləri aydınlıq gətirmiş, öz qiymətli araşdırmaları, dəqiq və mükəmməl tədqiqatları ilə bütün mövcud güman və şübhələrə, mübahisə doğuran məqamlara, həqiqətə arxalanmayan iradlara son qoymuşlar!..

Azərbaycan xalqının istedad və ilham sahibi olan oğullarının yaratdıqları əsərlər hansı məkanda və ya hansı dildə yaranmasından asılı olmayaraq, o əsərlər Azərbaycan xalqının ən qiymətli mənəvi sərvətidir. Bu əsərlər ədəbiyyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi tədqiq edilmiş, doğma dilimizə tərcümə olunub, kitabları dəfələrlə çap edilmişdir.

Bəşəriyyətin ən böyük ixtiralarından biri olan yazı mübarək qədəmlərini bu işıqlı dünyaya açanda söz və ilham sahibləri, yaradıcı şəxslər daha çox sevindilər. Çünki, yazının olmaması ucbatından ulu babaların, müdrik nənələrin yaratdıqları ölməz əsərlər o yaradıcı şəxslərin adı ilə yox, ağız ədəbiyyatı, şifahi xalq ədəbiyyatı, folklor adı ilə dilsiz əsrlərin daş yaddaşına həkk oldu, ordan da gələcək nəsillərin yaddaşına köçdü, el-oba o qiymətli inciləri qəlbinin şah damarında, dövr edən qanında, gözünün nurunda, ağıl-kamal,

fikir-düşüncə, idrak-zəka adlı sehrli, əlçatmaz bir zirvədə məskən saldı (insan beynində). Ulu baba və nənələrin müqəddəs əmanəti kimi qorunub saxlandı. Bir-birini əvəz edən əsrlərə, müxtəlif təbəqəli insan cəmiyyətlərinə ərnağan edildi.

İnsan Cəmiyyətinin formalaşmasında, mənəvi cəhətdən kamilləşməsində, tərbiyələnməsində, sevil-sevilməsində müstəsna rolunu oynayan, xalqın istək və arzuları ilə yoğrulmuş bu poetik aləm məkan etibarını ilə böyük bir arealı əhatə etmiş, zaman etibarını ilə də xalq kimi ölməzlik qazanmışdır.

Xalqın varlığından, onun bağından, ürəyinin tac damarından süzülüb, durulub gələn bu xalq inciləri yenə xalqın həyatına, məişətinə daxil oldu, xalqın duman-çisgin tutmuş yollarına şəfəq saçdı. Tayfa, qəbilə, el şənliklərinə ruhi qida verdi, insanları mənəvi cəhətdən zənginləşdirən bu xalq incilərinə şaz aşiq oldu. Dərin fəlsəfi tutumlu, etik-estetik yüklü, ləl-cəvahir xatırlardan bu zərif, incə duyğulu sözlər aqillərimizin bal dodaqlarından, dadlı-duzlu dillərindən dağ çeşməsi kimi süzülüb, sazın alışıb-yanan, düşünən və düşündürən pərdələrində, Türk oğlunun sinəsində el şənliklərinə, toy-nişan məclislərinə ayaq açdı, sözüün əbədi könül sirdəsinə çevrildi. Saz o gündən Möhtəşəm Türk dünyası xalqlarından bir an belə ayrılmadı. Saz sınıq, qubarlı, qəmli, ürəkləri, sevgi və məhəbbət əlindən sinəsində ürək yerinə məşəl, korun-korun yanan od-ocaq gəzdirən əhli-dərdlilərin könlünü saz etdi.

Azərbaycan xalqının yaratdığı bu qiymətli xəzinə xalqımızın fədakar oğulları-tədqiqatçılar, folklorşünaslar, etnoqraflar, tarixçilər, aşiq ədəbiyyatını yaradan və folklorumuzu yaşadan aşıqlarımızın ayrı-ayrı illərdə köməkliyi ilə toplandı, yazıya alındı. Çox cildli „Nağıllar”, „Dastanlar”, „Xalq inciləri”, „Aşıqlar”, „Bayatılar”, „Dastanlar”, „Əsatirlər”, „Lətifələr”,

„Atalar sözləri və məsəllər” və s. adlarla ardıcıl nəşr edildi.

Yazının ixtira edilməsi bəşəriyyətə, o dövrün insanlarına, xüsusilə də bütün ömrünü yaratmağa həsr edən idrak və zəka sahiblərinə bu işıqlı dünya boyda sevinc bəxş etdi. Çünki yazı insan cəmiyyətinin bütün üzvlərini xoşbəxtliyə-maarifə, təhsilə, elmə, mənəvi cəhətdən kamilləşməyə, dünyanı dərk etmək üçün oxuyub-öyrənməyə aparan yolun başlanğıcı idi.

Yazı, gecə-gündüz yorulmadan, usanmadan ömrünü yaratmağa həsr edən şair və yazıçılarımızı, alimlərimizi güman və şübhələrdən qurtardı. Daha onların yazdıqları tarixin qaranlıq səhifələrində itib-batmayacaq, gələcək nəsillərin sirdaşına, könül dostuna çevriləcək, çünki artıq yazı mövcudur!...

Yazı özünün mübarək qədəmləri ilə bəşəriyyətə xoşbəxtlik bəxş etmiş olsa da meydana yeni qayğılar çıxır. Çap texnologiyasının mövcud olmadığı illərdə yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün aqıl, müdrik insanlar yazılmış əsərləri cümlələrdə, təzkirələrdə, müntəxabatlarda, məcmülərdə yazıya aldılar, şairlər də öz şeirlərinin divanlarını tərtib etdilər.

Bunlar ədəbiyyat tarixini yazacaq araşdırıcılar üçün tədqiqat mənbəyi kimi çox qiymətli məxəz idi. Dünya tarixşünaslığının və ədəbiyyat tarixinin başlanğıcı haqqında “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin”nin qüdrətli tədqiqatçı alimlərindən Bəkir Nəbiyev və Teymur Kərimli yazır:

„Dünya tarixşünaslığı öz başlanğıcını e.ə V əsrdən, yəni “Tarixin atası” Herodotun “Tarix” əsərindən götürdüyü kimi, ədəbiyyat tarixinin başlanğıcını da müəyyən mənada qədim yunan xalqına, bəşəriyyətin yetirdiyi ən böyük fikir nəhənglərindən biri olan Aristotelin (e.ə 384-322) “Poetika” əsərinə bağlamaq olar.

Antik ədəbiyyat müntəxabatını tərtib edən professor Əli Sultanlı yazır: “Poetika” da Ərəstu (Aristotel) incəsənətin mənşəyi və tərifi, incəsənətin xarici aləmə, gerçəkliyə münasibəti, bədii qavrayışın mahiyyəti, gözəllik məfhumu, bədii qiymət vermənin əsasları, ayrı-ayrı sənət əsərlərinin xas cəhətləri və sair kimi mühüm nəzəri məsələlərə toxunmuşdur. Ümumiyyətlə, əsərdə incəsənətin və eləcə də ədəbiyyatın bir çox nəzəri məsələləri həll olunur. “Poetika” əsəri ədəbiyyatşünaslıq tarixində ədəbiyyatın nəzəri məsələlərini sistem ilə həll edən ilk təcrübədi, əsərin tarixi əhəmiyyəti bundan ibarətdir.

F.Köçərlinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyi sahəsindəki böyük fəaliyyəti, yaradıcılığı

üzərində geniş və mükəmməl tədqiqat işləri aparan f.e.n.Ruqiyyə Qəmbərqızı Azərbaycan şair və yazıçılarından ədəbi irsinin ümumi mənzərəsi haqqında yazır: “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı isə hələ də təzkirə, cümlə və müntəxabat şəklindən uzağa gedə bilməmişdi. Əsrlər boyu təzkirə müəllifləri öz əsərlərini fars dilində yazmış və ona bu dildə yazan yazıçıları daxil eləmişdilər.

Təəccüb və təəssüf doğuran da bu idi ki, qədim tarixə malik olan belə böyük və zəngin bir ədəbiyyatın tarixi unudulmaz Firudin bəy Köçərliyə qədər yazılmamışdı. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini ilk dəfə yazmaq xoşbəxtliyini Ulu Tanrı məhz Firudin bəyə nəsib etdi. O, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair əsər yazdığı hələ 1885-1895-ci illərdə İravan gimnaziyasında müəllimlik etdiyi illərdə qət etmişdi. Elə həmin illərdən başlayaraq alim axtarışlar aparmağa, lazımı ədəbi materiallar toplamağa başlayır. O, bu kitabı yazarkən mövcud ədəbi irsdən, təzkirələrdən, müntəxabatlardan, əlyazmalarından, mövcud kitablardan səmərəli istifadə edir. Tədqiqatçı alimin əsasən istifadə etdiyi ədəbi mənbə və məxəzlər bunlar idi: Mirzə Yusif Qarabağının “Məcmüeyi-Vaqif və müasirlərini-digər”, Adolf Berjenin “Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir”, Vidadinin qız nəvəsi Hüseyn Əfəndi Qayıbovun “Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir”, Lütfəli bəy Azərin “Atəşkədə”, A.A.Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm”, İ.Şerrin “Vseobşaya istoriya literaturi”(rus dilində), Ş.Saminin „Qamusül-Əlam”, M.M.Axundovun “Nizami”, Məhəmməd Cəlalin “Osmanlı ədəbiyyatı nümunələri”, Ə.Hə-sənəzadənin “Dəbistan” dərgisində çap etdirdiyi “Əlişir Nəvayi” məqaləsindən (1907-ci il, N-3) „Kəşkül” qəzetinin 1887-ci il 43,44,45 saylarında çap edilən ədəbi məqalələrdən, Mirzə Cəmalın “Qarabağ tarixi”, H.Əlqədarinin “Asari-Dağıstan”, M.C.Süpehrinin “Dərbəndnamə” və b.

F.Köçərli üçün Azərbaycan şair və yazıçılarından əsərlərini, onların yazılan və ya yazılmayan biqrafik məlumatlarını əldə etmək çox gərəkli idi. Çünki onun əldə etdiyi ədəbi materiallar az idi. Ona görə də Azərbaycan ziyalılarına-şairlərə, yazıçılara, müəllimlərə, jurnalistlərə, keçmiş ədəbi mühitin yaradıcılarının övladlarına, qohum-qardaşlarına, dostlarına və b. məktub vasitəsi ilə xahiş edir ki, Azərbaycan ədəbiyyatına dair onlarda olan lazımı ədəbi materialları və xatirələrində qalanları yazıb ona göndərsinlər. O dövrün ziyalıları Firudin bəyə çox həvəslə köməklik göstərirlər.

Firudin bəy kitabda verilən ədəbi materialların

xeyli hissəsini bu yolla toplamağa nail olur. Görkəmli ziyalılardan Eynəli bəy Sultanov, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, Mehdi bəy Hacınski, Rəşid bəy Əfəndiyev, Ağəli bəy Nəseh və b. onun bu böyük təşəbbüsünü, ağır zəhmətini, fədakarlığını, Xeyrxah işini çox yüksək qiymətləndirərək, ona canı-dildən köməklik gösərirlər.

Uzun axtarışın, gərgin əməyin, tükənməz enerjinin, xeyrxah əməlin, zəngin bilik və istedadın nəticəsində „Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabını tamamlayır. Firudin bəyin uzun illər ziyalılara, imkanlı və imtiyazlı adamlara nə qədər müraciət və xahiş edirsə də kitabın nəşrinə nail ola bilmir. Onun ölümündən sonra ömür-gün yoldaşı Badisəba xanımın xüsusi təşəbbüsü və ardıcıl səyi nəticəsində kitab 1925-1926-cı illərdə iki cildə „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” adı ilə çap edildi. Bu kitabın işıq üzü görməsi böyük ədəbi və tarixi hadisə idi. Çünki Firudin bəy Köçərli ədəbiyyatımızın tarixində ilk dəfə çoxəsrlik „Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərini yazmaqla Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin əsasını qoydu, həm də, gələcək ədəbiyyatşünaslar və ədəbiyyat tariximizin tədqiqatçıları üçün geniş üfqlər açdı.

Akademik Feyzulla Qasımzadə yazır: „XIX əsr ədəbiyyatının ilk mənbələri içərisində ən mühüm yeri F.Köçərlinin sovet dövründə nəşr edilmiş „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” əsəri tutur. Uzun illərin və böyük zəhmətin məhsulu olan bu əsər 4 hissədən və 2 cildəndən ibarətdir. Əsərə daxil edilən yüz iyirmi şairdən təxminən yüzü XIX əsr ədəbiyyatına aiddir. F.Köçərlinin „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” XIX əsr ədəbiyyatı tarixi üçün ən zəngin materiallar verən məxəzdir; bu sahədə bundan böyük məxəzə rast gəlmirik”(XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. kitabı 1956-cı il)

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının qeyd etdikləri kimi Firudin bəyin „Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabı nəşr olunan gündən başlayaraq, çağımıza qədər ədəbiyyatşünasların, bütün ədəbiyyatsevərlərin stolüstü kitabına çevrilmiş, alimin haqqında dəyərli monoqrafialar, sanballı məqalələr yazılmışdır. Bir də bu kitab özündən sonra yazılacaq ədəbiyyat tarixi üçün uğurlu və aydın yol, geniş üfqlər açmışdır.

F.Köçərlinin „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” əsəri işıq üzü görəndən sonra Əmin Abıdın „Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” İstanbul-Bakı I-II c.1922-1927, İsmayıl Hikmətin „Ədəbiyyat tarixi” I-II c. Bakı 1928, Köprül-zadənin „Azəri ədəbiyyatına dair tədqiqlər” Bakı 1926,

Salman Mumtazın „Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları”. Azərbaycan alimlərindən M.Arifin, F.Qasımzadənin, H.Araslının, Mir Cəlalın, M.Cəfərin, M.Quluzadənin və b. 1950-ci illərdə ədəbiyyat tarixinin ayrı-ayrı dövrlərinə dair sanballı və çox dəyərli kitabları nəşr edildi.

Sonrakı illərdə nəşr edilən „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabları alimlərin şəxsi və fərdi təşəbbüsləri kimi yox, Akademiyanın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun alimləri tərəfindən yazılmağa başladı. Beləki, ikicildlik „Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” 1943-1944-cü illərdə, üçcildlik „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” 1957-1960-cı illərdə, ikicildlik „Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi” 1967-ci ildə, 2004-cü ildən isə altıcildlik „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” nəşr edilməyə başladı.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında xüsusi xidmətləri olmuş akademik Bəkir Nəbiyev və Teymur Kərimli çoxcildli „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin birinci cildində yazalar:

„Azərbaycan bədii-nəzəri, estetik fikrinin inkişafında və Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi konsepiyasının formalaşmasında və gerçəkləşdirilməsində çağdaş elmi səviyyədə yazılmış ilk ədəbiyyat tariximizin müəllifi Firudin bəy Köçərlinin ayrıca yeri vardır. Belə ki, bütün satiriklər Qoqolun „Şinel”indən çıxdığı kimi, Azərbaycanın bütün ədəbiyyat tarixçiləri də Firudin bəy Köçərlinin „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”ndən çıxmışlar. „Fizuli Azərbaycan şairlərinin babası (F.Köçərli) olduğu kimi, Firudin bəy Köçərli də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçilərinin babasıdır.”

Dünya ədəbiyyatına dahilər bəxş edən Azərbaycan xalqının klassiklərinin zəngin yaradıcılığının tədqiq olunmaması, kitablarının çap edilməməsi, ədəbiyyatşünaslarımızın, ziyalılarımızın və qələm sahiblərimizin dahilərimizə qayğı, diqqət göstərməməsi, „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin indiyədək yazılmaması Firudin bəyi çox məyus edir. O, yazır: „Hərgah Vaqif və Vidadi kimi məşhur şairlər özkə millətlərin arasında zühür etmiş olsa idilər, bişübhə, indiyə kimi olanların asarü əşarı dəfəat ilə çapdan çıxıb əbnayi-millət içində yayılmışdı...Əlbəttə ki, avamıq və avamlığımızdan milliyət hissi bizlərdə ayılmayıbdır, vətənimizin, dilimizin və ədəbiyyatımızın qədrini bilmirik.”

2008-ci il sentyabrın ortalarında, „Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin babası” Firudin bəy Köçərlinin 1978-ci ildə iki cildə nəşr edilən „Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabını çox həvəslə ox-

uyurdum. Alimin təxminən yüz il bundan əvvəl yazdığı bu tarixi sözlərin, çox kəskin tənqidi iradlarının bu gün biz Gürcüstan azərbaycanlı ziyalılarına da aid olduğunu gec də olsa dərk etdim. Xəcalət təri içində, qəhər məni boğduğu anlarda qəflətən xəyal köhlənim məni çox uzaqlara-Bakıda oxuduğum tələbəlik illərinə apardı.

1952-1955-ci illərdə Bakıda ali məktəbdə oxuyurdum. On doqquzuncu əsr Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri unudulmaz müəllimim akademik Feyzulla Qasımzadənin, professor Əzizə Cəfərzadənin, folklorşünas Həsən Qasımovun xüsusi tapşırığına əsasən filologiya fakültəsinin tələbələri yay tətili günlərində hər kəs öz bölgəsinin şifahi xalq ədəbiyyatına, el şairlərinə və aşiq poeziyasına dair yaddaşlarda yaşayan nümunələri toplayıb, kafedraya təqdim etməli idi.

Borçalının poetik dünyasına elə həmin illərdə baş əyməli, üz tutmalı oldum. Atam Musa Yusifoğlundan, Əmim Məşədi İbrahimdən, Aşiq Xındı Məmməddən, Aşiq Rzadan yazıya aldıklarını ali məktəb müəllimlərim çox maraqla qarşıladılar. Parlaq xatirəsini həmişə yaddaşım da hifz edib saxladığım akademik F.Qasımzadənin şəxsi tapşırığına əsasən, şair Zabitin yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirməliydim. Aşiq Xındı Məmmədin çox sevdiyi və bütün məclislərdə oxuduğu Zabitin beş bənddən ibarət olan "Bülbül" rədifli şeirini F.Qasımzadəyə təqdim edəndə o çox məmnun oldu. Çoxsaylı atalar sözləri və məsəlləri, bayatıları, Xındı Məmmədin, şair İbrahimxəlil Əliyevin bir neçə şeirini müəllimlərim təqdim etdim. Təxminən 3-gün keçəndən sonra məni qədim və orta əsrlər ədəbiyyatı kafedrasının müdiri professor Mirzəağa Quluzadənin yanına çağırdılar.

O, mənim yazdıqlarımdan aşağıdakı beyti oxudu:

Səbr ilə halva bişər, ey qora səndən,
Bəsləsən atlas olar tut yarpağından.

Mirzəağa müəllim soruşdu:

-Yusif, hardan köçürübsən bu şeiri?

Mən də cavab verdim ki, professor, atam və əmim bir işi tələsik görəndə, səbrsiz, kəmhövsələ olanda bizə və ya dostlarına, bu beytdən bir tərbiyə vasitəsi kimi istifadə edərdilər.

Lakin şeir kimin olduğunu bilmirəm. Mənə elə gəldi ki, bu beyt atalar sözüdür.

Mirzəağa müəllim mənə cavab verdi ki, mən çox şadam İmadəddin Nəsiminin bu şeiri atalar sözü kimi, bir tərbiyə və nəsihətverici kəlam kimi Borçalı ellərində geniş yayılıb.

Toplayıb yazıya aldığım bayatıları sonralar

Həsən Qasımovun 1960-cı ildə nəşr etdirdiyi „Bayatılar” kitabında oxuyanda çox sevindim. Çünki tələbəlik illərindəki axtarışlarım hədəfə getməmişdi.

Ulularımızın, müdriklərimizin yazıb-yaratdıqlarını axtarıb, arayıb, soraqlayıb, üzə çıxartmaq üçün bəti-bənizi solmuş, haldan düşmüş qəzetlər, yazıları zorla oxunan kitablar, məktublar, xatirələrlə gecə-gündüz əlləşməli idim. Ən böyük arzum bu idi ki, "Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbiyyat tarixi"ni yazıb, "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin altıncı illiyinə qovuşdurum. Belə böyük və müqəddəs arzunun çin olması çox çətin idi.

İkincisi, ona görə çətin idi ki, üz tutacaq, baş əyəcək ən qiymətli ədəbi məxəz-cümlələr, təzkirələr, məcmuələr, müntəxabatlar Borçalıda yox dərəcə-sində idi. Bizə məlum olan şairlərdən Alxas ağanın, Balakışının, Miskin Nəbinin, Ağacanın, Ziya Borçalının, İbrahimxəlilin, Təhləli Novruzun, Rəşid Hacallının kitablarını əvvəlcədən əldə etmişdim. Bir neçə şairin də 2-3 şeiri "Qaraçöp", "Faxralı kimi ağır elim var mənim", professor Ş.Məmmədlinin monoqrafiyasında Qul Allahqulun, Leyli Əzizbəy qızının, Məhəmməd Şindilinin, Mühəqqərin, Əbuzərin bir-iki şeiri verilmişdi. Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbi mühitini yaradan nurlu şəxslərin həyatını, yaradıcılığını araşdırdığım, çoxsaylı ailə arxivlərində, hörmətli Maarif Teymurun köməkliyi ilə Azərbaycan Mədəniyyət və Ədəbiyyat arxivindən Əlyar Qarabağlı və Həsən Məcrurun şəxsi fondunda saxlanılan ədəbi materiallardan, Gürcüstanda nəşr edilən "Gürcüstan", "Yeni Marneuli", "Çənlibel" qəzetlərində vaxtı ilə dərc edilmiş ədəbi məqalələrdən, şeir nümunələrindən, Borçalının poetik dünyası haqqında yazılan kitablardan, məqalələrdən səmərəli istifadə etməklə üç ildən artıq "Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbiyyat tarixi" kitabı üzərində işlədim. (2008-2011-ci illər)

Arxiv sənədlərinin olmadığı məqamlarda adını çəkmək istədiyim Borçalıda mövcud olan nurlu, saxlanlı, fədakar, xeyirxah ziyalıların evlərində qonaq oldum: Professor Valeh Hacılar, professor Şürəddin Məmmədli, Həsən Məcrur, Sədi bəy Arif, Abbasqulu Eləbağlı, Balakışi, Leyli Taharqızı, Mirzə Medi, Allahverdi Miskinoğlu, Hidayət Bayramlı, Əli Abbas, Zahid Nəsimzadə, Səttar Məmmədov, Bəhram Mehdi, Nizami Məmmədzadə, Arif Əliyev, Axund Mir Yusif, Əsəd Əliyevin (Təhləli) və b.

„Elə adamlar axtarın ki, onlarla söhbət yaxşı kitabə bərabər olsun, elə kitablar da axtarın ki, mütləqsi filosoflarla söhbətə dəysin”.

Azərbaycan filosofu Əbülhəsən Bəhmənyar

Mən, yazıb-yaratmağa, poeziya dünyasına coşğun gənclik illərindən sevgi və məhəbbət şeirləri ilə gəlmişəm. Bununla yanaşı, ədəbiyyatşünaslığa dair araşdırmalar poeziya və nəsr sahəsində yaratdığım əsərlərlə zaman etibarını bərabər addımlamışdır. Altımış ildən artıq davam etən yaradıcılığımın ayrı-ayrı dövrlərində poeziya özünə daha geniş meydan açmışdır.

Son on ildə əsasən, Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbi mühitinin, folklor və el şairlərinin həyatı, dövrü, yaratdığı şeirlər və əlavə başqa məlumatlar toplamaq, ev arxivləri ilə tanış olmaq üçün bölgələrdə görüşlər keçirdim, xatirələri qələmə aldım.

Ulu borçalının poetik dünyası haqqında yazılan hər bir kitabı mötəbər mənbə kimi qəbul edib, bəzilərdən çox, bəzilərdən də az da olsa bəhrələndim.

“Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbiyyat tarixi” kitabı haqqında düşünürdüm ki, ədəbiyyatımızın tarixini hansı əsrdən başlamalıyam?!

Borçalı ədəbi mühiti haqqında mövcud olan irili-xırdalı bütün məqalələrdə, kitablarda yazılı ədəbiyyatımızın tarixinin XIX əsrdən başladığı yazılmışdı. Tədqiqatçı Müşfiq Mədədoğlu “Çağdaş Borçalı ədəbi məktəbi” kitabında professor Əflatun Saraclıya istinadən yazırdı: “Qədim tarixə malik olan Borçalı ədəbi mühitini haqlı olaraq üç dövrə bölən ədəbiyyatşünas alim Əflatun Saraclının qeyd etdiyi kimi, xalq ədəbiyyatının zənginliyi ilə seçilən Borçalı ədəbi mühitinin birinci dövrünün barı hələ tam toplanıb öyrənilməyib...”

Borçalı ədəbi mühitinin ikinci dövrü XIX-XX yüzillikləri, daha dəqiq desək, XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin 20-ci illərinədək olan dövrü əhatə edir...

Yüzilliyimizin 20-30-cu illərindən isə Borçalı ədəbi mühitinin III dövrü canlanmağa başlayır.”

Ədəbiyyatşünaslarımızın əlində heç bir ədəbi material, arxiv sənədi olmadığına görə, daha qədim dövrlərdən soraq verməkdə çətinlik çəkiblər. Toplanıb arxivlərə verilməyən cümlələrdə, məcmuələrdə, müntəxabatlarda ədəbi məxəz kimi qorunub saxlanmayan şairlərin şeirlərini ancaq yaddaşlarında yaşadan saxlanıcı mücrülərinə, kövhər məkanı sayılan nurlu şəxslərə üz tutmaqdan başqa çarə, əlac zənnimcə mövcud deyil!... Ona görə də 1989-cu ildən başlayaraq, ardıcıl ədəbiyyatşünaslıq sahəsində yaradıcılıq

fəaliyyətimi davam etdirməyi qərara aldım. Bu sahədə ilk məqaləni dahi söz sənətkarı S. Vurğuna həsr etdim. YUNESKO-nun qərarı ilə S. Vurğunun anadan olmasının 70 illiyi ərəfəsində şairin doğma kəndi Salahlıda yaradılan poeziya evi və bir də S. Vurğunun yaxın dostu şair Karlo Kaladzenin redaktorluğu ilə 1976-cı ildə bütövlükdə şairə həsr edilmiş “Səməd Vurğun” jurnalı əsasında tədqiqat işləri apararaq, “Günəşi örtsə də qara buludlar” adlı altı səhifəlik məqaləni 1990-cı ildə yanvar ayının on birində “Yeni Məneuli” qəzetində, 1997-ci ildə isə işıq üzü görən birinci kitabımda (“Borçalıdan uçan səs” də) çap etdirdim. Şair Əsəd Təhləlinin “Solma, ay çiçəyim!” şeirlər kitabı haqqında yazdığım tədqiqat ruhlu “Mənavi paklığa çağıran şeirlər” məqaləsini 1998-ci ilin fevralında “Çənlibel” qəzetində çap etdirdim. 2000-ci ildə isə “Ömrün narahat anları” kitabıma daxil etdim.

1950-60-cı illərdən başlayaraq topladığım, araşdırdığım Borçalı ədəbi mühitinin tərkib hissəsi olan Qaş Muğanlının folklor, şeir-sənət, təhsil-elm və xeyriyyəçiliklə ad-san qazanmış nurlu şəxsləri, xalq pəhləvanları və s. haqqında yazdıqlarımı 1999-cu ildə işıq üzü görən “İki ürək” kitabımda oxuculara təqdim etdim.

Ulu Borçalının bir çox kəndlərində araşdırmalar apararkən bir daha əmin oldum ki, zənginliyi ilə seçilən həmin kəndlərdən biri də Qaş Muğanlıdır.

Böyük ümidlə Qaş Muğanlıda XVIII əsrdə yaşamış şair Seyid Qasım ağa Muğanlı, 60 ildən artıq mədrəsəyə rəhbərlik etmiş böyük elm-təhsil xadimi Axund Mir Yusifi, o dövrün tanınmış xeyriyyəçisi Paşa ağanı, Nadir şahın pəhləvanını məğlub etmiş Hüseyn Əbdüləziz oğlunu, ustad aşığı və s. üzə çıxartmağa nail oldum.

Yaddaşı dolub daşan babalardan yazıya aldığım “Zərdüşt peyğəmbər və Muğlar Borçalıda”, “Yeddi qardaş piri”, “Hatəmtac xanım və Anaxatır çayı”, “Qayaxan və oğlu”, “Əmir Teymur və Baba Dərviş”, “Şah Abbas və kəndli”, “Hatəmtay və qardaşı”, “Nəvə niyə övladdan şirindir?” və s. folklor nümunələri, XVIII əsr şairi Qasım ağanı, XIX əsrin əvvəllərində Qaş Muğanlıda fəaliyyət göstərən mədrəsəyə 60 ildən artıq rəhbərlik etmiş Axund Mir Yusifi (o həm də şair idi), XX əsrin əvvəllərindən başlamış bu günə qədər bu məkanda yaşayıb-yaradan şairlər, aşığılar nəslini tədqiq edib, “Qaş Muğanlının poetik dünyası” tək “Gürcüstan azərbaycanlılarının ədəbiyyat tarixi” kitabının I cildində oxuculara təqdim etmişəm. Əziz oxucular, ömür vəfa etsə, önümüzdə gələn illərin birində, II cildə görüşərik...